

ארוכה הדרך לשלום עם סוריה

ממלחמת לבנון השנייה לגישושי השלום באנקרה

אייל זיסר

הקדמה

מאז סיומה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 בין ישראל ובין ארגון חזבאללה היטלטלו יחסי ישראל וסוריה בין החשש מפני פרוץ עימות ביניהן ובין התקווה לחידושו של תהליך השלום בין שתי המדינות, ואולי אף להשגת פריצת דרך בו. הבחירה במלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 כנקודת ציון בעלת משמעות ביחסי ישראל וסוריה אינה מקרית, שהרי לדעת רבים הייתה מלחמה זו ראשיתו של עידן חדש ביחסי שתי המדינות. בעקבות המלחמה, אשר נתפסה בדמשק כניצחון לחזבאללה וככישלון בעבור ישראל, חש נשיא סוריה בשאר אל-אסד בטוח דיו כדי לאיים על ישראל כי אם לא תשיב לו את רמת הגולן, ישקול לפעול צבאית נגדה, ולכל הפחות לאמץ את אופציית ההתנגדות (מקאומה) על פי המודל שיישם בהצלחה חזבאללה בגבולה הצפוני של ישראל עם לבנון.

איומים אלו של בשאר, אשר לוּו בהיערכות צבאית חסרת תקדים של צבא סוריה לקראת עימות אפשרי עם ישראל – וגם היערכות מקבילה של צה"ל מול צבא סוריה – תרמו ליצירת אווירה של מתח ושל ציפייה דרוכה לקראת מלחמה קרבה. יתרה מכך, היה בהם כדי להפוך את משוואת הכוחות שהתקיימה עד אז בין שתי המדינות על פיה, ולאפשר לבשאר אל-אסד לנסות וליצור מתוך עמדה של כוח כללי משחק חדשים אשר איימו לצמצם מאוד את חופש הפעולה שנהנתה ממנו ישראל למול סוריה עד אותה העת.¹

על רקע המתח והציפייה הדרוכה לקראת עימות בין ישראל לסוריה תקפו ב-6 בספטמבר 2007 מטוסי חיל האוויר של ישראל בצפון סוריה. תקיפה זו, שכוונה נגד מתקן גרעיני סורי אשר הוקם בסיוע צפון קוראה, תרמה להשבת האיזון ליחסי ישראל וסוריה; שיקמה את כוח ההרתעה של ישראל מול דמשק; ובעיקר

פרופ' אייל זיסר, ראש מרכז משה דיין ומרצה בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון, אוניברסיטת תל אביב

חשפה את איומי המלחמה שהשמייע בשאר מאז סיומה של המלחמה בלבנון בקיץ 2006 כאיומים ריקים מתוכן.² סוריה נמנעה מלהגיב או אף מלהפנות אצבע מאשימה לעברה של ישראל, גם בעקבות חיסולם המסתורי של עימאד מוע'ניה, מפקד הזרוע הצבאית של חזבאללה, ב־1 בפברואר 2008 בלב דמשק, ושל מוחמד סולימאן, יועצו הצבאי הקרוב של בשאר אל־אסד, בעיר טרטוס שבחוף סוריה ב־1 באוגוסט 2008.

יתרה מכך, כשלושה חודשים לאחר המתקפה האווירית מצד ישראל החליטה סוריה להשתתף בוועידת השלום הישראלית-ערבית באנפוליס, הגם שבדרג נמוך. במאי 2008, חודשיים לאחר חיסולו של עימאד מוע'ניה בלב דמשק, נתנה את ידה לחידוש מגעי השלום עם ישראל, הגם שלעת עתה מדובר בשיחות בלתי ישירות בתיווך טורקיה. בכך אותתה דמשק כי האופציה המדינית נותרה בעבורה בבחינת אופציה מועדפת.

עם זאת, למרות חידוש שיחות השלום הבלתי ישירות בין ישראל ובין סוריה, לא נראה כל סימן באופן לפריצת דרך שתביא להשגת הסכם שלום בין שתי המדינות ותסיט אותן ממסלול העימות שהן צועדות בו זה שנות דור. הקושי להביא לפריצת דרך שכזו היה טמון קודם כל בהיעדר חזון אמתי של שלום, ולצדו נחישות, נחרצות, ובעיקר עצמה אישית ופוליטית בקרב מנהיגי סוריה וישראל וכן בממשל האמריקני.

ואכן, בכל האמור בבשאר אל־אסד, אמנם הרבה נשיא סוריה לדבר גבוהה־גבוהה על אודות רצונו בשלום עם ישראל, אבל ספק אם הוא חדור רצון ונחרצות להניע מהלך מדיני בעל משמעות מול ישראל, על כל הכרוך בכך, כדרך שעשה מנהיג ערבי אחר שקדם לו, נשיא מצרים אנוואר אל־סאדאת.

בנסיבות אחרות היה אפשר לצפות שאת החוסר או החסך של בשאר ישלימו השותפות האחרות לתהליך המדיני – ישראל וארצות הברית, שהרי גם אם נתגלה בשאר כנעדר רצון ורעב להוביל תהליך שלום עם ישראל, הוא היה נכון, כך על פי דבריו, להשתתף בתהליך זה ואף לחתום, אם ייווצרו הנסיבות המתאימות, ובעיקר אם ייענו כל תביעותיו, על הסכם שלום עם ישראל. יתרה מכך, בשנים האחרונות קרא בשאר אל־אסד לא פעם לממשלת ישראל לפתוח עמו בשיחות שלום, הגם שיש להודות כי הציב תנאים נוקשים במיוחד לחידושן של שיחות אלו. אלא שממשלת ישראל בראשותו של אהוד

נשיא סוריה הרבה לדבר על אודות רצונו בשלום עם ישראל, אבל ספק אם הוא חדור רצון ונחרצות להניע מהלך מדיני בעל משמעות מול ישראל

אולמרט גילתה לאורך תקופה ממושכת רתיעה משיקולים פוליטיים תוך־ישראליים מלהתגייס ולפעול לקידום תהליך שלום בין ישראל לסוריה. כשקיבל אהוד אולמרט את ההחלטה בעניין, היה זה מאוחר מדי. ממשלו של ג'ורג' בוש לא הסתיר את

הסתייגותו ואף את התנגדותו, משיקולים של תפיסה ואידאולוגיה, לכל מהלך של משא ומתן בין ישראל לסוריה, שיש בו כדי לחזק את בשאר, בלא כל תמורה נראית לעין מצדו של שליט סוריה, בכל האמור בהתנהלותו הן בזירה הלבנונית, הן בזירה האזורית והן בזו הבין-לאומית.

וכך, בשל הקושי לקדם תהליך מדיני של ממש בין ישראל ובין סוריה, השתיים מוסיפות להשקיע את מאמציהן בשימור הרגיעה השברירית שנשתררה באזור לאחר מלחמת לבנון השנייה, אך שבה וקובעה בעקבות תקיפת ישראל בסוריה ב־6 בספטמבר 2007, הגם שיש להניח כי תשוב ותעמוד במבחן כבר בעתיד הקרוב.

בשאר אל-אסד – בעקבות המלחמה בלבנון – קורא לשלום ומתכוון למלחמה

יום לאחר שהסתיימה המלחמה בלבנון בין ישראל ובין חזבאללה, ב־15 באוגוסט 2006, מיהר נשיא סוריה בשאר אל-אסד לנכס לעצמו ולסוריה את הניצחון, שהושג לדעתו, על ישראל. בנאום אשר נשא בדמשק לפני ועידת העיתונאים הסורים העמיד בשאר אקדח לרקתה של ישראל, וליתר דיוק העמידה בפני הבררה – לחדש את תהליך השלום עם סוריה ולחתום עם דמשק על הסכם שלום הכולל נסיגה מלאה של ישראל מכל רמת הגולן אל שפת ימת הכינרת או לחלופין – להסתכן בפתיחתה של חזית עימות חדשה ברמת הגולן, דוגמת חזית העימות שניהלה ישראל עם חזבאללה בלבנון. שהרי – כך בשאר – סוריה לא תוסיף לשבת בחיבוק ידיים ולהמתין עד קץ להשבת רמת הגולן לידיה, אלא היא עשויה לאמץ את האופציה הצבאית, וליתר דיוק את אופציית ההתנגדות, היינו אסטרטגיה של טרור ומלחמת גרילה נגד ישראל, כמו זו שאילצה אותה לבסוף לסגת במאי 2000 מדרום לבנון בלא כל תמורה.³

נאומו של בשאר אל-אסד באוגוסט 2006 פתח עידן חדש ביחסי ישראל וסוריה. עידן זה עמד בסימן החשש הגובר לעימות בין שתי המדינות בצל איומי המלחמה מדמשק וגם בצלן של הכנות קדחתניות חסרות תקדים בהיקפן משני צדי הגבול בקרב שני הצבאות – זה של סוריה וזה של ישראל – לקראת עימות אפשרי ביניהם. לצד זאת, וכאילו באופן מנוגד, גבר מאוד גם העיסוק בשתי הבירות – ירושלים ודמשק כאחת – באפשרות לחדש את המשא ומתן בין ישראל ובין סוריה, שהרי בכל האמור בסוריה, דוברים סורים, ובראשם הנשיא בשאר אל-אסד, חזרו והכריזו כי סוריה מבקשת לחדש את המשא ומתן עם ישראל והיא אף נכונה לחתום עמה על הסכם שלום, הגם שעל פי תנאיה של סוריה, ואילו בכל האמור בישראל נשמעה בקרב מומחים ופרשנים הקריאה לשקול את אפשרות חידושו של משא ומתן בין ישראל לסוריה בעקבות מה שהיה נראה באותה העת לישראלים רבים כהרעה במצבה האסטרטגי של ישראל בעקבות המלחמה בלבנון.⁴

בקיץ תפרוץ מלחמה – החשש מפני פרוץ מלחמה בין ישראל ובין סוריה

לאחר המלחמה בלבנון בקיץ 2006 היה נראה גם כי מרחב התמרון שהתקיים בין שתי המדינות הלך והצטמצם. כזכור, בין השנים 2000 ל-2007, היינו מאז עלה בשאר לשלטון, תקפה ישראל כמה פעמים מטרות סוריות. באפריל וביוני 2001 תקפו מטוסים של חיל האוויר של ישראל עמדות של הכוחות הסוריים בלבנון בתגובה להתקפות של ארגון חזבאללה על עמדות של צה"ל. פעמיים, באוקטובר 2002 וביוני 2006, טסו מטוסים של חיל האוויר של ישראל מעל ארמונו של בשאר אל-אסד בעיירת הולדתו בקרדאחה שבצפון סוריה – בפעם הראשונה בתגובה לפעילות של חזבאללה לאורך גבול ישראל-סוריה, ובפעם השנייה בתגובה לחטיפתו של החייל גלעד שליט בידי חמאס. באוקטובר 2003 תקפו מטוסים ישראליים בסיס אימונים פלסטיני נטוש בעין צחאב שבקרבת דמשק. תקיפה זו באה בתגובה לפיגוע טרור במסעדת מקסים בחיפה, שביצעה מחבלת מתאבדת, חברת הג'האד האסלאמי – ארגון טרור פלסטיני שכידוע, מפקדתו מצויה בדמשק. בכל אותם מקרים לא באה כל תגובה מצד סוריה.⁵

ישראל ביצעה אפוא פעולות אלו מתוך ידיעה, ולכל הפחות הנחת עבודה, כי לשני הצדדים מרחב תמרון המאפשר להם להכיל אירועים שכאלו בלא שיובילו להסלמה ואף להידרדרות אלי מלחמה. לכך ראוי להוסיף כי גם בשאר אל-אסד מצדו נקט שורה של פעולות כלפי ישראל, למשל הספקת נשק מתקדם לחזבאללה, מהלך שהתמיד בו גם בעת מלחמת לבנון השנייה; וכמובן אירוח מפקדות של ארגון חמאס וארגון הג'האד האסלאמי בדמשק. מכאן עולה כי גם בשאר קיבל, כמובן מאליו, את עובדת קיומו של מרחב תמרון בין שני הצדדים, המאפשר לכל אחד מהם לפעול נגד האינטרסים של הצד האחר בלא לחשוש מהידרדרות אלי עימות כולל. אלא שבעקבות המלחמה בלבנון בקיץ 2006 דומה היה כי מרחב תמרון זה הצטמצם לאפס וכי בקרב שני הצדדים אין עוד הנכונות או אף היכולת – בשים לב לרטוריקה המתלהמת, למתח הגובר וגם להיערכות הצבאית המוגברת – להכיל את טעויותיו, ושמא יש לומר, התגרויותיו של הצד האחר, היינו כל תקרית – ולו גם מוגבלת משני צידי הגבול – עשויה להוביל להתלקחות רבתי, גם אם לא לכך נשאו שני הצדדים את עיניהם.

מציאות חדשה זו היטיבה במידה רבה עם סוריה, ודומה היה אף כי בידי בשאר עלה ליצור כללי משחק חדשים שהיו מבוססים על מאזן הכוחות החדש אשר יצרה המלחמה בלבנון בקיץ 2006 בין ישראל ובין ארגון חזבאללה, היינו במקום מאזן כוחות אשר ביטא עליונות מוחלטת של ישראל, שאפשרה לה חופש פעולה נרחב, נוצר לכאורה מאזן כוחות אשר ביטא זהירות ואפילו חשש בישראל מפני עימות

עם סוריה, העלול להסתיים בכישלון לישראל, כמו שהסתיים העימות שבין ישראל ובין ארגון חזבאללה. במאזן זה היה כדי לצמצם את חופש התמרון של ישראל.

6 בספטמבר 2007 – רגע האמת של בשאר

על רקע מציאות מורכבת זו, שבצלה ניצבו יחסי ישראל וסוריה במשך השנה שחלפה מאז מלחמת לבנון השנייה, ביצע חיל האוויר של ישראל בשעת הבוקר המוקדמות של 6 בספטמבר 2007 תקיפה אווירית בצפון מזרחה של סוריה. ישראל הרשמית נמנעה לאורך תקופה ממושכת מלהתייחס לדבר ביצוע הפעולה. נראה כי מנהיגיה של ישראל ביקשו שלא להשפיל את בשאר אל-אסד או לדחוק אותו אל הקיר, ובכך לאלצו להגיב על פעולתה של ישראל, שכן תגובה מצדו הייתה עשויה להוליך מלחמה כוללת.

סוריה החליטה מטעמיה היא לפרסם את דבר התקיפה. נראה כי בשאר העדיף שלא להמתין עד להודעה אשר אותה, כך חשש על בסיס ניסיון בעבר, הייתה עתידה ישראל לפרסם, ודבר זה יהיה בו כדי להביך, שלא לומר להשפיל, את משטרו. עם זאת, ההודעות שפרסמו הסורים על אודות התקיפה היו מבולבלות וחסרות. בהודעת הדובר הצבאי של סוריה שפורסמה בדמשק בצהרי 6 בספטמבר 2007 נטען כי אמנם חדרו המטוסים הישראליים למרחב האווירי של סוריה, אך אלה הונסו עד מהרה בידי יחידות של ההגנה האווירית של סוריה, ומשום כך נאלצו להשליך את תחמושתם בשטח ריק מאדם בלא שגרמו נזקים ברכוש או לאבדות בנפש.⁶ כמה ימים לאחר מכן הודה נשיא סוריה בשאר אל-אסד כי המטוסים הישראליים אכן תקפו מטרה כלשהיא בתוככי סוריה, אך טען כי מדובר במטרה הנעדרת כל חשיבות ומשמעות צבאית.⁷

אגב, בחודש אפריל 2008 החליט הממשל האמריקני משיקוליו שלו לחשוף את שאירע בספטמבר 2007 בצפונה של סוריה. ב־24 באפריל 2008 מסר דובר הבית הלבן כי בידי ארצות הברית הוכחות כי סוריה פעלה כדי לפתח נשק גרעיני, וכמה ימים לאחר מכן, ב־26 וב־27 באפריל 2008, הציגו אנשי הסי־איי־אי לפני חברי בית הנבחרים וכן בתדרוך לעיתונאים את סיפורו של המתקן הגרעיני אשר ביקשה סוריה להקים בצפון המדינה בסיוע של צפון קוראה ואשר הושמד בידי מטוסי קרב ישראליים ב־6 בספטמבר 2007.⁸

על כל פנים, עם היוודע דבר התקיפה מצד ישראל הופנו העיניים לעבר דמשק אל ארמונו של בשאר אל-אסד בציפייה דרוכה לתגובתו. האם יגיב צבאית כמו שהשתמע לא פעם מאיומים שהשמיע בשנה שחלפה מאז סיומה של מלחמת לבנון או שמא יעדיף לעבור לסדר היום על דבר התקיפה, כמו שנהג לעשות במשך שנים, ובוודאי לפני המלחמה בלבנון. ככל שעבר הזמן, כן התברר כי פניה של סוריה אינם להסלמה, לא כל שכן למלחמה כוללת. ביטוי ברור להלך רוח שכזה

ניתן בריאיון שהעניק בשאר אל-אסד לרשת הטלוויזיה הבריטית הבי-בי-סי, ובו ציין: "כשאנו אומרים להגיב או לגמול [לישראל על תוקפנותה] אין הכוונה בהכרח לשיגור טיל תחת טיל או פצצה תחת פצצה. יש לנו אמצעים משלנו להגיב, למשל תגובה מדינית ואולי גם תגובה באמצעים נוספים ובדרכים אחרות. ברור הוא כי זכותנו להגיב, אך אם נגיב צבאית, הרי שבכך נפעל בהתאם לאג'נדה של ישראל, דבר שאיננו מעוניינים בו". עם זאת, בהמשך הריאיון הוסיף בשאר: "תגובה היא אופציה העומדת לרשותנו תמיד".⁹

יתרה מכך, ב-27 בנובמבר 2007, חודשיים ימים בערך לאחר התקיפה האווירית מצד ישראל בעומק שטח סוריה, התכנסה באנפוליס שבארצות הברית ועידת שלום ישראלית-ערבית. סוריה הוזמנה לוועידה זו, ולאחר התלבטות ממושכת, כדרכם של הסורים, הוחלט בדמשק להיענות להזמנה ולשלוח לוועידה את פייצל מקדאד, סגן שר החוץ של סוריה, כנציגה של סוריה. ההתלבטות של סוריה נבעה מן העובדה שוועידה זו כונסה בראש ובראשונה כדי לסייע בקידום המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים, ואילו הנושא הסורי נועד להיות הערת שוליים זניחה בה.¹⁰

החלטתו של בשאר להימנע מלהגיב להתקפה מצד ישראל ב-6 בספטמבר 2007 זיכתה אותו, במידה רבה של צדק, בשבחים בגין האיפוק שגילה, בבחינת סימן לבגרות ולבשלות פוליטית. עם זאת, בעובדה כי בשאר היה נכון לשתף פעולה בתחום הגרעין עם צפון קוראה יש כדי להעיד על פגם בשיקול הדעת ועל חוסר מחושבות שהתאפיינו בהן לא פעם פעולותיו בשנות שלטונו, שהרי הוא היה נכון להכניס את ארצו להרפתקה גרעינית שעלולה הייתה להביאו אל סף עימות עם ישראל, עם ארצות הברית או אף עם הקהילה הבין-לאומית כולה. בכך יש כדי לבטא את הפזיזות ואת חוסר המחשבה שאפיינו את התנהלותו של בשאר מאז עלה לשלטון ושהביאו עליו שוב ושוב משברים ביחסיו עם מדינות ערב ועם הקהילה הבין-לאומית בהנהגת ארצות הברית. עם מעשי פזיזות אלו נמנים נכונותו לתמוך בחזבאללה בהתגררותו בישראל מאוקטובר 2000; ומאוחר יותר את החלטתו לספק ארגון טילים מתקדמים מתוצרת סוריה; את נכונותו להתייצב נגד ארצות הברית

בעובדה כי בשאר היה נכון לשתף פעולה בתחום הגרעין עם צפון קוראה יש כדי לבטא את הפזיזות ואת חוסר המחשבה שאפיינו את התנהלותו מאז עלה לשלטון

בזמן המלחמה בעיראק במארס-אפריל 2003; את חיסולו של ראש ממשלת לבנון רפיק אל-חרירי בפברואר 2005; ואת נכונותו לסכן עד כדי שבר את מערכת יחסיה של סוריה עם מערב אירופה, ובעיקר עם צרפת, וכן עם מדינות ערב המתונות, ובראשן ערב הסעודית ומצרים.

סוריה נמנעה מכל תגובה בעקבות חיסולו של עימאד מוע'ניה, מפקד הזרוע הצבאית של ארגון חזבאללה בליל 12 בפברואר 2008, בכפר סוסה שבלב דמשק.

אמנם דובריו של ארגון חזבאללה, ובראשם המזכיר הכללי של הארגון חסן נצראללה מיהרו להאשים את ישראל באחריות לחיסולו של מוע'ניה, ואולם סוריה עצמה הקפידה, כאמור, לשמור על פרופיל נמוך. נראה שהסורים לא היו מעוניינים כי תשומת הלב בעולם תופנה לקשריה של דמשק עם חזבאללה, ויותר מכך, לקשריה עם עימאד מוע'ניה, טרוריסט מבוקש ב־42 מדינות ברחבי העולם, ובראשן ארצות הברית. אמנם ישראל הרשמית הכחישה כל קשר לחיסולו של מוע'ניה, אבל אם ישראל היא שהייתה אחראית לחיסולו של מוע'ניה ואם לא, ברור כי בחיסולו היה כדי להעצים את דימויה ואת כושר ההרתעה שלה בעיני אויביה.¹¹

אהוד אולמרט והאופציה הסורית

בראשית שנת 2008 נשתררה אפוא בישראל התחושה כי הושב האיזון ליחסי ישראל עם חזבאללה ועם סוריה וכי מאזן הכוחות בגבולה הצפוני של ישראל שוב אינו נוטה, כמו שהיה נדמה בעקבות מלחמת לבנון השנייה, לטובתם של סוריה ושל ארגון חזבאללה. נראה כי בנקודת זמן זו הגיע ראש ממשלת ישראל אהוד אולמרט למסקנה כי עליו לפעול כדי לחדש את שיחות השלום עם סוריה ואף לנסות ולהגיע להסדר מדיני עמה.

מניעיו של אהוד אולמרט היו נעוצים מן הסתם גם בשורה של התפתחויות פוליטיות בתוך ישראל. אולמרט שרד את הדוח המסכם של ועדת וינוגרד לבדיקת מלחמת לבנון השנייה, אשר נמנע מלקרוא לסיום תפקידו כראש ממשלה. הוא הצליח לשקם ואף לחזק את מעמדו בתוככי המערכת הפוליטית הישראלית, היינו בקרב מפלגתו קדימה ובמפלגות הקואליציה התומכות בממשלתו, ובראש ובראשונה במפלגת העבודה, שותפתו הראשית לשלטון; ולבסוף, דומה כי העובדה שאהוד אולמרט נתגלה כראש הממשלה הפופולרי פחות בתולדותיה של מדינת ישראל, עובדה שהוא עצמו הודה בה לא פעם, הקלה עליו בניסיונו לקדם מהלכים מדיניים מרחיקי לכת, שהרי הוא חש משוחרר מאימת דעת הקהל, ובעיקר מאימת משאלי דעת הקהל, שהטילו את חתתם ואף שיתקו בעבר ראשי ממשלה בישראל.¹²

נראה כי מצב דברים זה של תחושת נינוחות מבית ומחוץ הוא שהניע את אולמרט לנסות ולקדם משא ומתן עם סוריה, שבעזרתו – כך סבר – יוכל לשקם את עתידו הפוליטי ואף להבטיחו, ואולי לקנות לו מקום בתולדות מדינת ישראל. יצוין כי קהילת המודיעין והביטחון בישראל הפעילה לחץ על אולמרט לנסות ולקדם את התהליך המדיני עם סוריה, מתוך אמונה כי בכך יהיה אפשר לנתק את הקשר שבין טהראן ובין דמשק, וממילא לפגוע גם בחזבאללה. רק כך, הוסיפו אלו, תוכל ישראל למקד את מאמציה בהתמודדות עם האיום המשמעותי ביותר שהיא ניצבת בפניו, איום הגרעין האיראני.¹³ על כל פנים, באפריל 2008 החליט

אהוד אולמרט לעשות מעשה, ושיגר באמצעות רג'יב טייב ארדוגאן, ראש ממשלת טורקיה, מסר לנשיא סוריה, ולפיו הוא נכון לקבל עליו את הפיקדון של יצחק רבין מחודש אוגוסט 1993 – פיקדון שעניינו נכונות של ישראל, הגם שמונתית, לנסיגה מלאה אל קווי 4 ביוני 1967. את דבר המסר ותוכנו גילה נשיא סוריה בשאר אל-אסד בריאיון שהעניק לעיתון הקטרי אל-וטון ב־24 באפריל 2008.¹⁴

יזכר כי מאז נפסק תהליך השלום בין ישראל לסוריה בשנת 2000 דרשה סוריה כתנאי לחידוש שיחות השלום בין שתי המדינות כי ישראל תתחייב לנסיגה מלאה מכל רמת הגולן אל קווי 4 ביוני 1967, ובמילים אחרות – אל שפת הכינרת. בנאום שנשא בשאר ב־17 ביולי 2007 בפני מועצת העם של סוריה, לרגל ראשיתה של תקופת כהונה שנייה שלו כנשיא סוריה, הוא הוסיף ופירט כיצד הוא מציע להתקדם בסוגיה זו אם אכן ישראל מעוניינת לחדש עמו את שיחות השלום:

האפשרות הראשונה היא מתן הצהרה פומבית של ראש ממשלת ישראל בפני הציבור הישראלי ולפיה שלום עם סוריה משמעו השבת האדמה (רמת הגולן) במלואה ונסיגה ישראלית אל קווי 4 ביוני 1967. האפשרות השנייה היא מתן פיקדון כתוב – נוסח פיקדון רבין [אשר יבטיח בסיומו של המשא ומתן את השבת רמת הגולן במלואה עד גבולות 4 ביוני 1967 לידי הסורים]. האפשרות השלישית, שהיא מינימום הכרחי מבחינתה של סוריה, היא קיומם של מגעים חשאיים ועקיפים עם ישראל, היינו מגעים לא ישירים באמצעות מדינה מתווכת כדי להגיע לתפיסה מקובלת בנוגע למהלך משא ומתן ולתוצאותיו.

בשאר הוסיף:

במשא ומתן זה נגדיר ונקבע את קווי 4 ביוני על המפה, וברור שאדמותינו צריכות להיות מוחזרות במלואן. אנו איננו חושבים שאנו יכולים לנהל משא ומתן עם ישראל כל עוד איננו יודעים על מה הוא מתנהל ולמה הוא מיועד. אחרי הכול מלכתחילה לא היה לנו אמון בישראלים, ולכן עליהם להפקיד לכל הפחות פיקדון כדוגמת הפיקדון של רבין או לתת לנו משהו בכתב כדי שנבטיח את עצמנו שלא נימצא במצב שאנו דנים שוב על עקרון החזרת האדמות [שברור כי עליהן לשוב אלינו] אלא שאנו דנים בנושאים אחרים כמו קביעת קווי 4 ביוני 1967 במפה, עניין הסדרי הביטחון וכדומה, כמו שהיה בשנות התשעים.¹⁵

על רקע זה נשאלה השאלה מדוע בחרו הסורים לתת פרסום להבטחה שנמסרה להם בשמו של אולמרט בידי ראש ממשלת טורקיה רג'יב טייב ארדוגאן. לכך היו כמה תשובות אפשריות: ראשית, הסורים חששו שמא במוקדם או במאוחר ידלוף לתקשורת הישראלית דבר קיומו של ערוץ הידברות חשאי בין שתי המדינות,

ולפיכך ביקשו לקדם פני רעה כדי שלא למצוא את עצמם במצב של מתגוננים וכמי שממהרים לחתום על הסכם שלום עם ישראל מעמדה של חולשה; שנית, וחשוב יותר, אפשר שהסורים ביקשו לבחון את מידת הרצינות של אולמרט וכן אם בכלל בכוחו להעביר מהלך שכזה בקרב דעת הקהל בישראל. העובדה שלשכת ראש הממשלה בירושלים נמנעה מלהכחיש את דבר קיומו של מסר שכזה מאולמרט לסורים הייתה כמובן אישור עקיף לידיעה. מה שברור הוא כי לסורים לא היה אכפת להביך ולהפתיע את אהוד אולמרט, שכן סיוע לראש ממשלה בישראל למול דעת הקהל הישראלית לא היה מעולם חלק מן האג'נדה של סוריה.

אלא שביום שישי 25 באפריל 2008, יומיים לאחר הדיווח המפתיע מדמשק בדבר המסר שהעביר אהוד אולמרט לסורים בנוגע לנכונות לקבל עליו את פיקדון רבין, דווח כי משטרת ישראל פתחה בחקירה חדשה נגד ראש הממשלה בגין חשדות לקבלת כספים שלא כדין מאיש העסקים האמריקני משה טלנסקי. פרשה זו, שנודעה עד מהרה כפרשת טלנסקי, הייתה לכדור שלג אשר היה עתיד להביא את משרתו של אהוד אולמרט אל סופה.¹⁶ בישראל האשימו רבים את אהוד אולמרט כי מאמציו לקדם את המשא ומתן עם סוריה נועדו להסיט את תשומת הלב הציבורית מחקירותיו במשטרה,¹⁷ ואולם עובדה היא כי המאמץ של אולמרט לקדם משא ומתן לשלום עם הסורים קדם לפתיחת חקירתו במשטרה, שבאה עליו ככל הנראה בהפתעה גמורה.

למרות חקירת המשטרה, הוסיף אהוד אולמרט לפעול לקידומו של המשא ומתן בין סוריה לישראל. ואכן, לאחר מגעים עקיפים, בתיווך טורקיה, מסר ראש הממשלה ב-21 במאי 2008 הודעה דרמטית מעל דוכן הכנסת, ובה בישר על חידוש מגעי השלום בין ישראל ובין סוריה, הגם שלעת עתה מגעים בלתי ישירים ובתיווך טורקיה.¹⁸ הסורים מצדם הסתפקו בפרסום הודעה לקונית בידי סוכנות הידיעות הסורית בדבר חידוש ההידברות בין ממשלות ישראל וסוריה.¹⁹ מאז ואילך החלו שתי המדינות לקיים בטורקיה סבבי שיחות בלתי ישירות בתיווך טורקיה. מן הצד הישראלי השתתפו בשיחות ראש הלשכה של אהוד אולמרט יורם טרובוביץ ויועצו המדיני שלום תורג'מן, ומן הצד הסורי ריאד דאודי, היועץ המשפטי של משרד החוץ של סוריה, המלווה את שיחות השלום עם ישראל עוד משנות התשעים.²⁰

ישראל וסוריה נמנעו מלמסור פרטים על אודות השיחות שניהלו נציגיהם. אלו התמקדו ככל הנראה בתנאים שהציבו שני הצדדים לחידוש המשא ומתן הישיר והרשמי ביניהן, ואפשר אף שבהיבטים טכניים של משא ומתן עתידי שכזה. אהוד אולמרט ניהל מגעים אלו כהצגת יחיד, ובהקשר זה ראוי להצביע על הסתייגות כמעט כוללת ממהלכיו מצד שרים בכירים בממשלה, ובראשם שר הביטחון אהוד ברק; שר התחבורה שאול מופז ולבסוף גם ממלאת מקומו של ראש הממשלה, שרת החוץ ציפי לבני. לבני אף הודתה בפומבי כי אינה מצויה בסוד המגעים עם סוריה

וכי היא סבורה שאין זה נכון לחדש את המשא ומתן עם הסורים, ובכך להעניק להם מתנת חינוך בלא שדמשק שינתה את התנהגותה ואת יחסה כלפי ישראל.²¹ ואכן, למרות חידוש מגעי השלום העקיפים בין ישראל ובין סוריה, לא ניכר כל שינוי בעמדותיה של סוריה בשום סוגיה מן הסוגיות שעל הפרק. סוריה הוסיפה לפעול להידוק בריתה האסטרטגית עם איראן, ובשאר אל-אסד אף טרח לבקר בטהראן בראשית חודש אוגוסט 2008 כדי להרגיע את חששותיה של איראן מפני תפנית אפשרית בעמדותיה של סוריה;²² סוריה הוסיפה להעביר נשק מתקדם לידי ארגון חזבאללה; ולבסוף, היא גם הוסיפה לגלות עוינות כלפי ישראל. ביטוי ליחס מסתייג ואף עוין זה כלפי ישראל ניתן בעת פסגת ראשי מדינות הים התיכון, שהתקיימה בפריז באמצע יולי 2008. נשיא סוריה בשאר הגיע לפסגה זו כמנצח וכאורח רצוי שהכול רוצים ביקרו. אחרי הכול, בשאר סייע לקדם במאי 2008 את הסכם דוחא, שהביא לסיומו את המשבר הפוליטי שלבנון הייתה שקועה בו במשך קרוב לשנתיים; ומלבד זאת, קיבל לגיטימציה מישראל, שהחלה במשא ומתן מדיני עקיף לשלום עמו, ואולם בזמן דיוני הפסגה התעלם בשאר במופגן מאהוד אולמרט, שאף הוא השתתף בדיונים, ונמנע מלפגוש אותו או אף מללחוץ את ידו.²³

בהקשר זה ראוי להדגיש: ראשית, אמנם בשאר הביע נכונות להגיע להסדר שלום עם ישראל ונראה אף כי נכונות שכזו ביטאה קונצנזוס רחב בקרב הציבור הסורי שהלך והתגבש בשנות התשעים, ולפיו הסדר שלום בין ישראל לסוריה הוא משום אינטרס של סוריה,²⁴ אלא שנכונות זו של בשאר לא ביטאה נחישות, וכל שכן לא רעב לשלום, ואפשר גם שעשיית שלום עם ישראל הייתה גדולה על מידותיו, וליתר דיוק – מחייבת מידות ומעלות שהוא נעדר אותן כמו מחשבה יצירתית ויוזמת; נכונות למהלכים דרמטיים ופורצי גבולות; קריאה נכוחה של מפת המציאות התוך-ישראלית, זו האזורית וזו הבין-לאומית, ועוד ועוד. יתרה מכך, במשך תקופה ארוכה, ובוודאי מיד לאחר סיומה של המלחמה בלבנון, היה נראה כי בשאר סבור שהוא מצוי בעמדה של כוח ומכאן שאין לו כל צורך לבצע ויתורים כלשהם לישראל בכלל האמור בתנאיה של דמשק לפתיחה במשא ומתן לשלום עם ישראל, וכמובן לא בכלל האמור בתנאיו של הסדר שלום עתידי בין שתי המדינות. התוצאה הייתה כי בשאר, כמו אביו בשעתו, לא הפגין שום נכונות לנקוט צעדים בוני אמון שיקלו על ההנהגה הישראלית לגייס תמיכה בקרב הציבור הישראלי לתהליך שלום עם סוריה, ובעיקר למחיר שתידרש ישראל לשלם בעבור הסכם שלום (נסיגה מלאה מכל רמת הגולן).

שנית, חשוב לזכור ולהזכיר כי נכונותה של סוריה לכונן שלום עם ישראל לא היה – ועדיין אין – כדי לבשר על רצון בשינוי או נכונות לתפנית במדיניות סוריה בזירות הפעולה השונות של המשטר הסורי: הן מדיניות החוץ – מערכת היחסים עם העולם הערבי, מערב אירופה וארצות הברית, אך גם מדיניותו החברתית

והכלכלית של המשטר מבית. ראוי להזכיר, לשם השוואה, כי יזמת השלום של נשיא מצרים אנוואר אל-סאדאת מנובמבר 1977 הייתה חלק ממפנה כולל יותר במדיניותו ובדרכו של נשיא מצרים, אלא שסאדאת ביקש לכונן שלום עם ישראל כדי להביא לשינוי כולל במציאות במצרים מבית ומחוץ, ואילו מטרתו של המשטר הסורי – הן בהנהגת חאפז אל-אסד והן בהנהגת בשאר אל-אסד – היא ההפך הגמור, היינו למנוע כל שינוי, ולשמר את המציאות הסורית כמו שהיא, ובכך להבטיח את המשך קיומו של משטר הבעת' בהנהגת בני משפחת אסד.

סיום עידן אולמרט – הסוף לשיחות השלום עם סוריה

ב־30 ביולי 2008 הודיע אהוד אולמרט כי לא יציג את מועמדותו לבחירות הפנימיות שהייתה עתידה תנועת קדימה לקיים ב־17 בספטמבר 2008 למועמדה לתפקיד ראש הממשלה. בכך נסתם למעשה הגולל על הקריירה הפוליטית שלו, וממילא ירד גם המסך על המגעים שביקש לנהל עם סוריה.²⁵

נראה כי סוריה היא שיצאה לפי שעה נשכרת מחידוש ההידברות עם ישראל. ראשית, הסורים זכו ללגיטימציה ולהכשר שסייע להם לשפר את מעמדם הבין-לאומי, ובמידה מסוימת אף להשתחרר מהבידוד ומההסגר אשר היו נתונים בהם בשנים האחרונות; שנית, הסורים הצליחו ככל הנראה לחלץ מראש הממשלה אהוד אולמרט התחייבות לנסיגה מלאה של ישראל מכל רמת הגולן, אל קווי 4 ביוני 1967, כתנאי לנכונותם לפתוח בהידברות עקיפה עם ישראל. בכך היה אולמרט ראש הממשלה הישראלי הרביעי, ושמה החמישי – קדמו לו

רבין, פרס, נתניהו וברק – המתחייב לנסיגה של ישראל מרמת הגולן. התחייבות זו תוצג מן הסתם בפני כל ראש ממשלה ישראלי שיבקש בעתיד לחדש את המשא ומתן עם הסורים. כל זאת, בלא שהעניקו הסורים דבר בתמורה לישראל, שהרי סוריה לא ניתקה את עצמה מאיראן; לא חדלה מלספק נשק לחזבאללה, ולא שינתה במאומה את יחסה העוין לישראל.

בנקודה זו ראוי לנסות ולעמוד על המסקנות העיקריות העולות מבחינת ניסיונו של אהוד אולמרט לקדם את האופציה הסורית:

ראשית, נראה כי לסוריה עניין בקידום התהליך המדיני עם ישראל. עניין זה מעוגן בהכרה בקרב ההנהגה הסורית

(ואף נשען עליה) וגם בקרב דעת הקהל בדמשק כי הסכם שלום עם ישראל עשוי לשרת את האינטרסים של סוריה, ובראשם את האינטרס של השבת רמת הגולן

סוריה יצאה נשכרת מחידוש ההידברות עם ישראל. הסורים זכו ללגיטימציה ולהכשר שסייע להם לשפר את מעמדם הבין-לאומי. הם הצליחו, ככל הנראה, לחלץ מראש הממשלה, אהוד אולמרט, התחייבות לנסיגה מלאה של ישראל מכל רמת הגולן

לידיה של דמשק, ולפיכך אין לשלול אותו על הסף. זהו הבדל חשוב ובעל משמעות בין דמשק ובין בעלות בריתה: תנועת חמאס, ארגון חזבאללה או איראן, שאינן מעוניינות במשא ומתן עם ישראל, קל וחומר בהסדר מדיני עמה; ואכן, בריאיון שהעניק בשאר אל-אסד לעיתון הגרמני דר שפיגל עוד בספטמבר 2006 הוא הסביר את עמדתו באמרו:

אני איני גורס שעל ישראל להימחות מעל למפה. אחרי הכול אנו רוצים לעשות עמה שלום. אני סבור שכל זמן הוא זמן מתאים לעשיית שלום, ובייחוד בתקופה שלאחר מלחמה. סוריה וישראל יכולות להיות זו לצד זו בהרמוניה ולהכיר האחת בקיומה של האחרת. קיימנו משא ומתן בשנות התשעים והרי איננו מקיימים משא ומתן עם מדינה כלשהיא רק כדי למחוק אותה לאחר מכן מן המפה.²⁶

שנית, למרות כל זאת, אין ניכר בדמשק רעב לשלום, וממילא אין נחרצות ורצון פוליטי עז להגיע לשלום עם ישראל. סוריה מסתפקת אפוא בהפגנת עניין, אף שלעתים נדמה כי הוא תאורטי בעיקרו, לבחון את האפשרות לקדם את תהליך השלום עם ישראל.

שלישית, התנאים של סוריה להשגת הסכם שלום היו ונותרו קשים ובלתי מתפשרים. סוריה תובעת את השבת רמת הגולן במלואה לידיה, ובכלל זה את רצועת החוף לשפת ימת הכינרת, שהייתה בידי הסורים עד שנת 1967. להערכות המופרחות בישראל בדבר נכונות אפשרית של סוריה להתגמש בסוגיה זו אין, כמו שמתברר שוב ושוב, שום יסוד במציאות. מנגד, אין הסורים מגלים נכונות להתחייב באופן ברור ובלתי משתמע למהלך של הינתקות מציר הרשע, היינו מבריתם עם איראן ועם חזבאללה. לכל היותר נרמז בדמשק כי הסורים יהיו נכונים לצנן קשרים אלו, ואפשר אף להניח כי כך יעשו ממילא בשנים שיחלפו מחתימת הסכם שלום עם ישראל.

הסורים מסרבים לכל צעד בונה אמון שיש בו כדי לשכנע את הציבור הישראלי בכנות רצונם בשלום

רביעית, הסורים מוסיפים לעמוד במרים ומסרבים לכל צעד בונה אמון שיש בו כדי לשכנע את הציבור הישראלי בכנות רצונם בשלום. כאמור, ביטוי ברור להתנהלות סורית זו נמצא בפסגת ראשי מדינות הים התיכון בפרץ באמצע יולי 2008. תמונתו של נשיא סוריה בשאר אל-אסד מפנה את גבו לראש ממשלת ישראל בזמן הפסגה מבטאת עובדה זו יותר מאלף מילים.

בהקשר זה ראוי להזכיר ריאיון שהעניק בשאר אל-אסד לערוץ אל-ג'זירה ב־14 ביולי 2008 ובו הסביר:

מבחינתנו, המילה "נורמליזציה" איננה קיימת. עוד מתחילת תהליך השלום דיברנו על יחסים רגילים (עאדיה). אתה [פונה למראיין] יכול לקרוא להם יחסים טבעיים או להשתמש במונח "נורמליזציה" (תטביע). זה באמת לא משנה. אין בכך ולא כלום. מדובר ביחסים רגילים. מהי הכוונה ביחסים רגילים. הכוונה בהם ליחסים כדוגמת אלו המתקיימים בין שתי מדינות. יש שגרירויות, יש יחסים, יש הסכמים. היחסים יכולים להידרדר ולחלופין להשתפר. הם יכולים להיות חמים או קרים. דבר זה נוגע לריבונות של כל מדינה. כך שאנו מכנים את היחסים הללו יחסים רגילים.²⁷

ולבסוף, ברור כי בלא מעורבות פעילה של ארצות הברית במשא ומתן בין ישראל לסוריה יקשה על הצדדים לקדמו. אחרי הכול, האמריקנים הם האמורים לשלם את מחיר השלום וגם ללחוץ על הצדדים להגמיש עמדות במהלכו, אלא שעמדתו של הנשיא ג'ורג' בוש כלפי המשא ומתן בין סוריה לישראל שלילית מעיקרה. יש להניח כי הצהרות התמיכה של בשאר אל-אסד ברוסיה בזמן המשבר בגיאורגיה באמצע אוגוסט 2008 לא סייעו לשנות עמדה שלילית זו. על עמדת הממשל האמריקני הבא יהיה אפשר ללמוד רק לכשייכון ויגבש את מדיניותו במחצית הראשונה של שנת 2009.

משמעות הדבר היא כי אין לצפות מסוריה שתצא מגדרה כדי לקדם תהליך שלום עם ישראל וכי ראש ממשלת ישראל הוא שייאלץ לשאת את נטל קידום המשא ומתן על שכמו, כמובן בהנחה כי הוא מאמין בחשיבותו ובתרומתו של הסכם בין ישראל לסוריה לביטחונה של ישראל. למותר לציין כי מהלך שכזה בלא תמיכה ציבורית ולמורת רוחה הגלוי של ארצות הברית נראה חסר סיכוי מלכתחילה. על רקע זה נראה כי תהיה זהותו של ראש הממשלה הבא של ישראל אשר תהיה – ציפי לבני, שאול מופז, בנימין נתניהו או אף אהוד ברק – קשה לראות מי מהם

אין לצפות מסוריה שתצא מגדרה כדי לקדם תהליך שלום עם ישראל. ראש ממשלת ישראל יאלץ לשאת את נטל קידום המשא ומתן על שכמו

מסוגל בתנאים אלו לקדם תהליך שלום של ממש עם סוריה. לפריצת דרך במשא ומתן עם הסורים נדרש אפוא מהלך דמוי מהלכו של סאדאת – ביקורו ההיסטורי בירושלים בנובמבר 1977 – שאין בשאר אל-אסד מסוגל לו, ולחלופין נחישות מצד ארצות הברית או ישראל לפרוץ לעבר השלום – נחישות שאף היא איננה נראית באופק.

הערות

1. ראו: גבריאל סיבוני, "המערכה הצבאית בלבנון", בתוך: מאיר אלון ושלמה ברום (עורכים), **מלחמת לבנון השנייה, היבטים אסטרטגיים**, הוצאת ידיעות אחרונות, תל אביב 2007, עמ' 58–73. ראו גם תחזיות על אודות מלחמה צפויה בשנת 2007, **הארץ**, 22 בדצמבר 2006; **מעריב**, 29 בדצמבר 2006.
2. ראו: **הארץ**, 7 ו-9 בספטמבר 2007; **ידיעות אחרונות**, 7 ו-9 בספטמבר 2007. ראו גם: סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית, דמשק), 6 בספטמבר 2007.
3. ראו: סאנא, 15 באוגוסט 2006; וכן, **תשרין**, 16 באוגוסט 2006.
4. ראו: אל-ג'זירה (ערב הסעודית), 19 במרץ 2007. ראו גם: ריאיון שהעניק בשאר אל-אסד לעיתון הגרמני **דר שפיגל**, 24 בספטמבר 2006. ראו גם: **הארץ**, 22 ו-29 בדצמבר 2006; וכן, ראו: נייר עמדה, "האם יש אופציה סורית?", הרהורים על עתיד יחסי ישראל-סוריה, **אופקים חדשים**, קרן ברל כצנלסון, נובמבר 2006, www.ofakim.org.il.
5. ראו: Eyal Zisser, *Commanding Syria*, I. B. Tauris, London 2006, pp. 148-171; ראו גם: רויטרס, 17 באפריל, 1 ביולי 2001; **הארץ**, 17 באוקטובר 2003.
6. ראו: סאנא, 6 בספטמבר 2007.
7. סאנא, 17 בספטמבר 2007. ראו גם: ריאיון שהעניק בשאר לעיתון התוניסאי **אל-שרוק** (תוניסיה), 11 באוקטובר 2007.
8. ראו: רויטרס, 24, 26 ו-27 באפריל 2008; **הארץ**, 26 באפריל 2008.
9. ראו: ריאיון שהעניק בשאר אל-אסד לרשת הטלוויזיה הבריטית ב-בייסי, 1 באוקטובר 2007.
10. ראו: **הארץ**, 26 ו-29 בנובמבר 2007.
11. ראו: **ידיעות אחרונות**, 14 בפברואר 2008, 3 באוגוסט 2008; **אל-חיאת** (לונדון), 14 בפברואר 2008, 5 באוגוסט 2008.
12. ראו: **ידיעות אחרונות**, 4 ו-11 באפריל 2008; **הארץ**, 7 במרץ 2008; שם, 4 באפריל 2008.
13. ראו: **ידיעות אחרונות**, 25 באפריל, 23 במאי 2008.
14. ראו: **אל-וטן** (קטר), 24 באפריל 2008; ראו גם: ערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה, 13 ו-24 באפריל 2008.
15. סאנא, 17 ביולי 2007; ראו גם: **תשרין** (דמשק), 18 ביולי 2007.
16. **ידיעות אחרונות**, 9 ו-11 במאי 2008.
17. **הארץ**, 25 באפריל, 22 במאי 2008.
18. **ידיעות אחרונות**, 22 במאי 2008.
19. סאנא, 21 במאי 2008.
20. **הארץ**, 4 ביולי 2008.
21. **ידיעות אחרונות**, 1 ו-22 באוגוסט 2008.
22. סאנא, 4 באוגוסט 2008.
23. **הארץ**, 14 ביולי 2008.
24. דוגמה להלך רוח זה מצויה במאמרו של האינטלקטואל הסורי צאדק אל-עזם, Sadiq al-Azm, "The View from Damascus", *The New York Review of Books*, Vol. 67, no. 10, 15 June 2000.
25. **הארץ**, 1 באוגוסט 2008.
26. **דר שפיגל**, 24 בספטמבר 2006.
27. ערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה, 14 ביולי 2008.